

освітніх ініціатив, 2003. – С. 279-283. 6. Сервецький І.В., Підюков П.П. Теоретико-правові та організаційні аспекти діяльності ОВС з розгляду заяв і повідомлень про злочини: Навчальний посібник. За заг.ред. С.М. Гусарова – К., 2012. – 276 с. 7. Шумило М.Є. Наукові засади використання оперативно-розшукових матеріалів в доказуванні у кримінальних справах: матеріали науково-практичної конференції [“Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи”], (Харків, 18-19 квітня 2002 р.), Харків, 2002. – С.189-191. 8. Юрченко О.М. Концептуальні основи захи-

сту економічної інформації як об’єкт інтелектуальної власності. Монографія. Нац. акад. СБУ. – К.: ВД “сам” – 2006. – 583 с. 9. Див.: Постанова Кабінету Міністрів №723 “Про затвердження переліку небезпечних предметів і речовин заборонених до перевезення в Україні” інтернет джерело <http://search.ligazakon.ua/> 10. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2002. – 1440 с.

Надійшла до редколегії 06.04.12

УДК 347.9

В. Резнікова, д-р юрид. наук, доц.

ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОВЖИВАННЮ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В ГОСПОДАРЬСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

Статтю присвячено проблемним, на думку автора, аспектам протидії зловживанню процесуальними правами в господарському судочинстві. Розкрито сутність зазначених проблем, висловлено власне бачення щодо можливих шляхів їх розв’язання.

Ключові слова: зловживання правом, зловживання процесуальними правами, протидія зловживанню процесуальними правами, суддівський розсуд.

Статья посвящена проблемным, по мнению автора, аспектам противодействия злоупотреблению процессуальными правами в хозяйственном судопроизводстве. Раскрыта сущность указанных проблем, высказано собственное видение возможных путей их разрешения.

Ключевые слова: злоупотребление правом, злоупотребление процессуальными правами, противодействие злоупотреблению процессуальными правами, судебское усмотрение.

The article deals with the urgent, to the author's mind aspects of counteraction of procedural rights abuse in economical legal proceedings. The essence of the mentioned problems is revealed, personal vision of possible ways of their solving is expressed.

Key Words: law abuse, procedural rights abuse, counteraction of procedural rights abuse, judicial discretion.

На сьогодні, відповідно до тексту Конституції України, немає прямої заборони щодо зловживання правом. Проте, аналіз окремих положень Основного закону свідчить, що ідея сумлінного здійснення належних суб’єкту прав та ідея неприпустимості зловживання ними, чітко пронизує низку норм Конституції (ст.ст. 13, 23, 42). ЦК України вперше закріпив у вітчизняному законодавстві заборону зловживання процесуальними правами (ч. 3 ст. 13). Що ж до зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві, то з прийняттям ГПК України (ч. 3 ст. 22), закріплено положення, згідно з яким сторони зобов’язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами, виявляти взаємну повагу до прав та охоронюваних законом інтересів другої сторони, вживати заходів до всебічного, повного та об’єктивного дослідження всіх обставин справи. Це положення може бути трактоване як загальне застереження про добросовісність користування процесуальними правами особами, що беруть участь у справі. Н. О. Чечина свого часу цілком слушно відмітила, – добросовісна поведінка кожної сторони в процесі забезпечує нормальну діяльність суду та всіх осіб, що беруть участь у процесі, забезпечує з’ясування матеріальної (об’єктивної) істини у кожній справі й одночасно з цим гарантує можливість здійснення процесуальних прав іншою стороною, забезпечує її інтерес щодо швидкого та правильного розгляду справи [1, 32]. Проте, на жаль, подібного роду загального застереження в процесуальному законодавстві виявилось недостатньо аби принцип добросовісності користування процесуальними правами всіма учасниками процесу знайшов своє реальне втілення та практичне застосування, зокрема в господарському судочинстві.

У безпосередньому зв’язку з проблемою зловживання процесуальними правами знаходяться питання про поняття та ознаки процесуальних правопорушень та процесуальної відповідальності. Існуючі дослідження з цього приводу нечисленні (праці, наприклад, Я. В. Грель, О. М. Єрмакова, Н. О. Чечиної, М. Й. Штефана, А. В. Юдіна та ін.). Дослідження з питань зловживання процесуальними правами в господарському про-

цесі є ще більш малочисельними (А. Забродський, О. Фонова, А. Смітюх та ін.)

Чинне господарське процесуальне законодавство не містить визначення поняття “зловживання процесуальним правом”, невідомим йому навіть є такий термін. Втім, ч. 4 ст. 43-4 ГПК України встановлює можливість для суду зобов’язати заявника, який вимагає вжиття запобіжних заходів, забезпечити його вимогу заставою, достатньою для того, щоб запобігти зловживанню запобіжними заходами, яка вноситься на депозит господарського суду. Однак, це чи не єдина згадка про зловживання в господарському судочинстві. Між тим, практика зловживання сторін своїми процесуальними правами набула неабиякого поширення в господарському судочинстві. Чимало дій, на сьогодні, в господарському судочинстві можна кваліфікувати як зловживання процесуальними правами, однак, на жаль, все ще немає дієвого механізму запобігання їм, відсутня чітка концепція щодо протидії зловживанню процесуальними правами. Господарський суд обмежений за чинним процесуальним законодавством у можливостях впливу на недобросовісну поведінку сторони, що дозволяє зацікавленим особам різними способами затягувати розгляд справи, перешкоджати ухваленню несприятливих для себе судових актів і здійснювати інші протиправні дії у сфері господарського судочинства.

Метою цієї публікації є дослідження існуючих сучасному етапі розвитку господарського судочинства проблем протидії зловживанню процесуальними правами.

Намагаючись досягнути визначеної мети, хоч і без претензії на вичерпність висвітлення досліджуваного питання, звернімо увагу передусім на такі *проблемні*, на наш погляд, *аспекти протидії зловживанню процесуальними правами в господарському судочинстві*:

1) істотною вадою чинної ст. 22 ГПК України є те, що обов’язок добросовісно користуватися належними процесуальними правами покладається лише на сторони у господарському процесі. В той же час, як цілком слушно відмітила О. С. Фонова, не тільки від їх, хоча і в більшому ступені, добросовісної поведінки може залежати хід вирішення справи, оскільки є ще інші особи, які беруть участь у справі (експерти, перекладачі тощо), вна-

слідок чого доцільним є розповсюдження загального застереження, передбаченого ст. 22 ГПК України на всіх осіб, що беруть участь у розгляді справи [2, 190];

2) алгоритм дій для недобросовісних учасників процесу щодо зловживання процесуальними правами подекуди з очевидністю вбачається з тексту самих же постанов Пленуму Вищого господарського суду (так, наприклад, це п. 5 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 17.05.2011 р. "Про деякі питання практики застосування розділу XII Господарського процесуального кодексу України" №7 та п. 5 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 24.10.2011 р. "Про деякі питання практики застосування розділу XII-1 Господарського процесуального кодексу України" №11, що містять переліки обставин, які виключають перегляд судових актів у апеляційному/касаційному порядку. Право винесення з цього приводу ухвал надається, відповідно, не суду першої/апеляційної інстанції, а судам апеляційної/касаційної інстанцій відповідно (залежно від рівня оскарження), у зв'язку з чим господарські суди України заповонила тенденція до оскарження, до прикладу, процесуальних документів, які не ухвалювалися взагалі та/або є відсутніми у справі, оскільки в такому разі є реальна можливість до затягування судового процесу в очікуванні відповідної ухвали суду апеляційної/касаційної інстанції);

3) саме по собі законодавче закріплення в ст. 22 ГПК України обов'язку сторін добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами не є дієвим механізмом протидії зловживанню процесуальними правами, оскільки за порушення цього обов'язку не передбачено ефективних заходів відповідальності, жорстких санкцій. На сьогодні *щодо відповідальності, яку господарський суд може покласти на сторону за дії, що кваліфікуватимуться як зловживання процесуальними правами*, то: (а) відповідно до ч. 2 ст. 49 ГПК України, якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони, господарський суд має право покласти на неї судовий збір незалежно від результатів вирішення спору (слід зробити застереження, що за буквального трактування змісту вказаної норми суд має право це зробити лише у разі винних неправильних дій сторони, що передували виникненню спору, а не якщо вона допустила недобросовісну поведінку вже в процесі розгляду справи в суді, тобто після виникнення спору); (б) відповідно до ч. 1 ст. 83 ГПК України, господарський суд, приймаючи рішення, має право стягувати з винної сторони штраф у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за ухилення від вчинення дій, покладених господарським судом на сторону (при цьому слід мати на увазі, що передбачене п. 5 ст. 83 ГПК України право господарського суду у прийнятті рішення стягнути з винної сторони штраф у дохід державного бюджету України стосується не лише рішень, прийнятих по суті справи, а й ухвал, у тому числі тих, якими розгляд справи не закінчується, до прикладу ухвали про відкладення розгляду справи у зв'язку з неявкою в судове засідання представника учасника судового процесу та/або неподання ним витребуваних судом матеріалів тощо); (в) відповідно до ст. 75 ГПК України, у разі неподання учасником судового процесу з неповажних причин або без повідомлення причин матеріалів та інших доказів, витребуваних господарським судом, останній може здійснити розгляд справи за наявними в ній матеріалами та доказами або, з огляду на обставини конкретної справи, залишити позов без розгляду на підставі п. 5 ч. 1 ст. 81 ГПК України (у наведених випадках від-

повідні докази не повинні прийматися в подальшому й судом апеляційної інстанції); (г) відповідно до ст. 90 ГПК України (див. також п. 5.13. Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 26.12.2011 р. "Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції" № 18, Інформаційного листа Вищого господарського суду України від 15.03.2010 р. "Про деякі питання запобігання зловживанню процесуальними правами у господарському судочинстві" № 01-08/140), у будь-яких випадках зловживання сторонами та іншими учасниками процесу своїми процесуальними правами всупереч обов'язкові добросовісно користуватися ними, господарському суду належить реагувати шляхом винесення окремих ухвал, а за наявності підстав – також і надіслання повідомлень органам внутрішніх справ чи прокуратури. Інститут окремих ухвал є відомим процесуалістиці ще з радянських часів і являє собою певні "наглядіві" за своєю суттю функції суду, спрямовані на підвищення правосвідомості й правопорядку. Вважалося, що така практика буде сприяти зменшенню кількості можливих судових спорів, правопорушень. Сутність відповідного процесуального інституту полягає в тому, що суду надається право звернути увагу на порушення законності (й інші недоліки) в діяльності підприємств, установ, організацій, причому не лише щодо тих осіб, які беруть участь у спорі, але й щодо будь-яких інших. Відповідна ухвала історично від початку направлялась тому суб'єкту, до компетенції котрого входило усунення відповідних недоліків. В той же час, відповідна норма ГПК України (ст. 90) навряд чи може використовуватися як ефективний засіб протидії зловживанням процесуальними правами на сучасному етапі, оскільки: 1) протидія зловживанням процесуальними правами не є її безпосереднім цільовим призначенням; 2) чинне законодавство на сьогодні не передбачає жодних санкцій за невиконання приписів окремих ухвал господарського суду.

Окрім вже зазначеного, ще однією групою наслідків зловживання процесуальними правами, спрямованими не на покарання недобросовісного учасника процесу, а на попередження затягування судового процесу, є відмова господарського суду у вчиненні дій, щодо яких клопоче особа, яка зловживає своїм процесуальним правом (відмова в задоволенні клопотання, заяви, скарги тощо). Г. Кулакова, Я. Орловська наголошують на тому, що припинення дій сторони, яка зловживає своїми правами, може і повинно, зокрема, здійснюватися шляхом відмови суду в задоволенні клопотання з вказівкою на небажовидні наміри сторони [3, 22]. Однак, таким наслідком ніколи не може бути задоволення позову по суті, оскільки, за словами М. А. Гурвича, – "це означало б встановлення такої, що складно піддається перевірці при прийнятті справи до провадження передумови права на подання позову, і призвело б на практиці до обмеження можливостей отримати судовий захист" [4, 127-128]. Відповідно до п. 3.14. Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 26.12.2011 р. "Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції" № 18, зловживанням процесуальними правами слід вважати також і подання учасниками судового процесу: клопотань (заяв) про вчинення господарським судом не передбачених ГПК України процесуальних дій; подання другого і наступних клопотань (заяв) з одного й того самого питання, яке вже вирішено господарським судом; апеляційних та касаційних скарг на процесуальні документи, дія яких на момент подання

такої скарги закінчилася (вичерпана). До речі, щодо трактування подання апеляційних скарг на ухвали, які вже припинили свою дію на момент їх оскарження, як зловживання правом, то це є, на думку навіть не стільки вчених, скільки передусім практикуючих юристів, безпідставним, оскільки позбавляє зацікавлену особу можливості встановити наявність порушень її інтересів такою ухвалою на момент винесення останньої (крім того, така позиція суперечить позиції Верховного Суду України, що неодноразово висловлювалося ним у постановках, прийнятих за результатами перегляду рішень Вищого господарського суду України). Загалом же, з урахуванням обставин справи в таких випадках господарський суд може залишити відповідне клопотання (заяву, скаргу) без задоволення, приєднавши його (її) до матеріалів справи і зазначивши про це в описовій частині рішення, прийнятого по суті справи (або в ухвалі, якою закінчується розгляд справи). Однак, і цього, як показує практика господарського судочинства, все ж явно недостатньо для ефективної протидії, запобігання зловживанню процесуальними правами.

До речі, у науковій літературі з приводу встановлення на законодавчому рівні каральних заходів у разі зловживання процесуальними правами точиться дискусія, висловлюються різноманітні пропозиції. Так, Я. В. Грель зазначає, що правомочність оскаржити судові рішення є вираженням конституційного права на судовий захист, тому на шляху заявників, що звертаються до вищестоящих судових інстанцій не повинно встановлюватись бар'єрів [5, 18-20]. Проте, у випадку реалізації права на оскарження не за призначенням, тобто зловживання ним, сторона, що є суб'єктом такого звернення, прагне не до реалізації належного їй права на судовий захист, а до негативних наслідків, що настануть для іншої сторони. Інша справа, що встановлення факту зловживання правом на оскарження є оціночним, зокрема з точки зору кваліфікації дії недобросовісної сторони, та покладається на вирішення суду. Як зазначає Я. В. Грель, чинне законодавство залишає потенціал для розробки заходів превентивної дії [5, 18-20]. О. С. Фонова вважає таку пропозицію доцільною, оскільки поряд з реакцією на вже вчинене зловживання процесуальними правами у вигляді штрафу, необхідно застосовувати превентивні заходи, які б попереджували здійснення нецільового використання процесуальних прав та, відповідно, зменшували кількість зловживань. На думку авторки, штраф за невиконання обов'язків учасниками процесу може стати дієвим механізмом впливу на, так званих, процесуальних диверсантів. Однак, це буде в тому випадку, коли матеріальне обтяження буде перевищувати бажання та доцільність затягувати процес за допомогою використання процесуальних інститутів не за призначенням [2, 197]. Інші пропозиції щодо встановлення відповідальності за недобросовісне використання засобів оскарження вносить А. В. Юдін. Автор вважає за доцільне впровадити такі заходи відповідальності за процесуальну недобросовісність, як: судовий штраф; відшкодування збитків у твердій сумі (у наперед визначеному законом розмірі), а також збитків, розмір котрих законом наперед не визначатиметься; компенсація моральної шкоди; покладання на винну особа всіх судових витрат, незалежно від наслідків розгляду справи [6, 329]. Т. Тертичний, вважає, що якщо розглядати питання відповідальності учасників процесу, то напрями вдосконалення мають бути такими: 1) надання судам більших можливостей для притягнення до відповідальності учасників процесу, оскільки єдиної "каральної" норми, безпосередньо доступної

зараз судам – ст. 185-3 КпАП – явно бракує (необхідне розширення об'єктивної сторони правопорушення, збільшення розміру санкції, та, можливо, поширення відповідальності на юридичних осіб, що особливо важливо для цілей господарського процесу, – бажано дозволити судам притягувати до відповідальності (штрафу) учасників судового процесу та/або їх представників за явні зловживання процесуальними правами, наприклад, багаторазове подання неналежних доказів або ідентичних клопотань); 2) підвищення вартості судового процесу для недобросовісної сторони (наприклад, є доцільним ширше тлумачення судами процесуальних витрат, які стягуються зі сторони, проти якої ухвалене рішення, особливо поняття "інших витрат, пов'язаних з розглядом справи"), так як наразі і законодавство, і практика тлумачать витрати дуже вузько, що фактично позбавляє учасників процесу можливості відшкодувати, наприклад, витрати на юридичні послуги (ця новела має бути спрямована на зменшення кількості і тривалості розгляду недобросовісних позовів, що подаються без об'єктивних підстав для їх задоволення). При цьому не слід зводити відповідальність, як наголошує автор, лише до покарання [10].

Таким чином, найбільш дієвою санкцією за зловживання процесуальними правами вважається грошове стягнення з особи, що допустила зловживання. При цьому набуває актуальності застосування інших видів процесуальних покарань за недобросовісне користування процесуальними правами, оскільки все більшу поширеність та визнання отримують стандарти процесуальної моралі, добросовісності, коректності поведінки тощо. Зокрема вважається за доцільне запровадити заборону зловживати процесуальними правами для адвокатів та представників сторін у процесі, порушення якої матиме наслідком дисциплінарну відповідальність адвокатів та втрату статусу представника для представника – не адвоката. Тенденцію щодо часткового втілення зазначеної пропозиції в господарському процесі ми вбачаємо з п. 5.13. Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 26.12.2011 р. "Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції" № 18, згідно з яким у разі зловживань процесуальними правами з боку учасників судового процесу представлених адвокатами, окремі ухвали можуть надсилатися також до кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури для вирішення питання про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності в порядку Закону України від 05.07.2012 р. "Про адвокатуру та адвокатську діяльність". В той же час, сумнівною видається практична можливість втілення в життя пропозиції щодо позбавлення статусу представника, який не є адвокатом, у разі зловживання ним процесуальними правами, оскільки така можливість не відповідає загалом правовій природі інституту представництва за вітчизняним цивільним та господарським законодавством. А. Забродський також, наприклад, пропонує внести низку змін до процесуального закону, в тому числі – заборонити неадвокатам складати позови, а судам – приймати позови, що не містять вказівки на адвоката, який їх склав [7, 27]. Очевидно, що метою пропонованих новел є ідентифікація осіб, які зловживають знанням процесуального закону, однак їх практична реалізація неможлива, оскільки призведе до обмеження конституційного права на звернення до суду за захистом своїх прав. В кожному разі це питання повинно бути врегульованим на рівні ГПК України, а не окремих положень постанов Пленуму Вищого господарського суду України. Відпові-

дно до п.4 ч.1 ст.32, п.6 ч.2 ст.36 Закону України "Про судоустрій та статус суддів" роз'яснення Вищого господарського суду України мають рекомендаційний характер і не можуть розглядатися як документи, якими господарські суди обов'язково повинні керуватися. Розв'язуючи економічні конфлікти на основі права, господарські суди не є правотворчими органами, а постанови пленуму Вищого господарського суду України не мають характеру нормативно-правових актів, які здатні активно регулювати суспільні відносини, до того ж заповнення прогалів у законодавстві не належить до повноважень Вищого господарського суду України. Боротьба зі зловживанням процесуальними правами повинна відбуватися лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені процесуальним законом. Також у будь-якому разі, заходи, що здійснюватимуться на законодавчому рівні, мають бути адресовані як суддям, так і іншим учасникам процесу з тим, щоб кожен з них мав реальну можливість добросовісно здійснити свої процесуальні права та повноваження і, водночас, перебував під загрозою відповідальності за зловживання.

4) з однієї сторони, негативним фактором в аспекті вироблення механізму ефективної протидії зловживанню процесуальними правами є відсутність у суду належних правових можливостей для протистояння таким недобросовісним діям (бездіяльності), з іншої ж сторони, – як притягнення до відповідальності, так і застосування будь-яких заходів процесуального примусу за зловживання процесуальними правами породжують проблему визначення допустимої міри суддівського розсуду при вирішенні вказаних питань.

Так, наприклад, за текстом п. 1.2.5. Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 26.12.2011 р. "Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції" № 18 пропонується господарським судам "ігнорувати" заяви (клопотання) про відводи суддям при їх повторному поданні, оскільки в таких випадках, як зазначається, господарський суд не позбавлений права, відмовивши в задоволенні наступної заяви (клопотання), продовжити розгляд справи, в якій заявлено такий відвід, із зазначення про в протоколі судового засідання та в описовій частині судового рішення з наведенням в останньому відповідних мотивів (додаткова ухвала як окремий процесуальний документ в такому разі не виноситься). Чинити так рекомендується при зловживанні сторін своїми процесуальними правами, однак ані визначення відповідного поняття, ані необхідних критеріїв для кваліфікації таких дій не наводиться. Пропонується лише розцінювати як зловживання учасником судового процесу своїми процесуальними правами, зокрема, подання ним другої і наступної заяв про відвід судді (суддів) господарських судів з одних і тих самих підстав, або хоча й з інших підстав, ніж у першій заяві, але з таких, що з урахуванням обставин справи були або мали бути відомі заявникові під час подання ним першої заяви, і, отже, повинні були зазначати саме в ній. В такому випадку критерії зловживання процесуальним правом, з огляду на залишений суддям необмежений простір для суддівського розсуду, визначатимуться ними самостійно та/або ж здійснюватиметься це на рівні того чи іншого окремо взятого господарського суду з урахуванням тенденцій щодо єдності судової практики. Зрозуміло, що об'єктивність таких критеріїв буде сумнівною.

Здебільшого складно визначити, де закінчується право та починається зловживання, де саме пролягає відповідна межа (це питання відноситься не стільки

навіть до права, скільки до сфери морального, філософського розуміння, залежить від інтересів того суб'єкта, який звернувся за захистом). Постає у зв'язку з цим також і питання, – як розуміти інститут суддівського розсуду: як обов'язок чи як правомочність? Якщо прийняти за відправну точку тезу про те, що суддівський розсуд, це, безумовно, обов'язок і діяльність суду, то весь розсуд зводиться до "механічної" функції зі збору доказів, пошуку норм права, які підлягають застосуванню при вирішенні конкретного економічного конфлікту, а також винесення рішення по справі у точній відповідності з такими нормами. Якщо ж припустити, що судова діяльність включає в себе не тільки обов'язки, але й права, то інститут суддівського розсуду – досить складне утворення, яке дозволяє судді в кожному конкретному випадку при винесенні рішення посилаючись на принцип свободи (свободи оцінки доказів, свободи вибору і обґрунтування рішення на підставі внутрішнього переконання тощо). Дефініція "свобода" належить швидше до сфери можливого ніж належного, а, отже, властива правомочностям. Обов'язки завжди є чітко визначеними, встановленими нормативно, мають чіткі межі здійснення. Правомочності ж охоплюють всю ту сферу процесуальних відносин, яка виходить за межі обов'язків. Насправді складно уявити, як можна підпорядкувати певним обов'язковим правилам розумову діяльність судді з оцінки будь-чого. Якщо ж інститут суддівського розсуду являє собою правомочність, то, як і всякому праву, йому не уникнути зворотного боку медалі – можливості зловживати наданим правом (як при вирішенні окремих процедурних питань, так і при винесенні судового акта (ухвали, рішення чи постанови) за наслідками розгляду справи в цілому). О. А. Папкова з цього приводу відмічає, що визначення меж суддівського розсуду – це проблема запобігання зловживанню судом відповідним правом [10, 105].

Не випадково зловживання протиставляється добрій совісті, моральності, є порушенням суб'єктивних прав в рамках належних прав, тобто є виходом за межі права під впливом суб'єктивних інтересів. Відсутність єдиного доктринального розуміння, а також законодавчого визначення поняття "зловживання правом", його чітких критеріїв, зіткнення суб'єктивних прав різних осіб призводить до того, що вирішення цих питань, урегулювання цих конфліктів інтересів здійснюється судом на основі одного лише суддівського розсуду. На небезпеку подібної практики звертав увагу ще В. П. Домоджо, наголошуючи на тому, що з питання щодо меж окремих прав може існувати множинність діаметрально суперечливих поглядів, і в пошуках цих меж суди, не маючи перед собою жодних загальних начал, легко можуть виявитися втягнутими в цілий ряд вирішальних та непоправних для окремих осіб, і небезпечних для самої стійкості судової системи, помилок [8]. Як цілком справедливо зауважив А. В. Юдін, бентежить той факт, що під виглядом боротьби зі зловживаннями процесуальними правами, може відбутися применшення процесуальних прав осіб, що беруть участь у справі з боку суду, причому таке усунення процесуальних прав може бути пов'язане та нерозривно поєднане із застосуванням до відповідних осіб доволі відчутних санкцій [6, 61-68]. Саме тому, окрім встановленого в ГПК України обов'язку сторін добросовісно користуватися процесуальними правами, має бути максимально чітко сформульовано нормативне визначення поняття "зловживання процесуальними правами", встановлено які заходи процесуальної відповідальності, так і інші заходи процесуального примусу за зловживання процесуальними правами

(саме щодо останніх, як вважає А. В. Юдін, має бути на нормативному рівні встановлено пріоритет задля мінімізації суддівського розсуду в цьому питанні разом із вдосконаленням процесуального регламенту, не пов'язаного з установленням заходів примусу, для попередження та виключення різноманітних форм процесуальних зловживань).

Таким чином, об'єктивно необхідним визначення чітких критеріїв, на підставі яких, дії учасників судового процесу можуть кваліфікуватись як зловживання процесуальними правами, оскільки, як вже зазначалось, в деяких випадках межа між зловживанням правом та добросовісною і розумною поведінкою є надто тонкою, навіть ілюзорною, що може призвести до безпідставного застосування негативних наслідків щодо учасників судового процесу (за численні, до прикладу, на думку суду заяви, скарги, клопотання). Тут важливо не зневажити, що правда, й того факту, що господарський процес є змагальним, а це означає активність поведінки сторін у справі, які зобов'язані вживати заходів до всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи (ст. 4-3, ст. 22 ГПК України).

З огляду на усе вищевикладене, а також враховуючи розмаїття форм зловживання процесуальними правами, мета створення універсального механізму протидії їм залишається поки що об'єктивно нездійсненою, а тому феномен зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві вимагає подальших ґрун-

товних досліджень з метою мінімізації його проявів у сучасній правозастосовчій діяльності.

1. Чечина Н. А. Гражданские процессуальные отношения / Н. А. Чечина. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1962. – 68 с. 2. Фонова О. С. Зловживання процесуальними правами учасниками господарського процесу / О. С. Фонова // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2008. – Випуск 6 (74). – С. 187–199. 3. Кулаков Г. Обязанности сторон в гражданском процессе / Г. Кулаков, Я. Орловская // Российская юстиция. – 2001. – № 14. – С. 21–23. 4. Гурвич М. А. Право на иск / М. А. Гурвич. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1949. – 215 с. 5. Грель Я. В. Злоупотребления сторон процессуальными правами в гражданском и арбитражном процессе: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук.: спец. 12.00.15 "Гражданский процесс; арбитражный процесс" / Я. В. Грель. – Новосибирск, 2006. – 26 с. 6. Юдин А. В. Злоупотребление правами в гражданском судопроизводстве / А. В. Юдин. – СПб.: Изд. дом С. – Петерб. гос. ун-та, 2005. – 360 с. 7. Забродський А. Зловживання правом як загальна тенденція процесу / А. Забродський // Юридичний радник. – 2006. – № 5. – С. 26–27. 8. Цитується за: Анохин В. С. Злоупотребление процессуальными правами / В. С. Анохин [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://voronej.arbitr.ru/about/stati/1998.html>. 9. Тертичний Т. Відповідальність учасників судових процесів: шляхи вдосконалення механізму / Т. Тертичний // Юридична газета. – 2006. – № 16 [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/ru/issue/76>. 10. Папкова О. А. Пределы судейского усмотрения в гражданском процессе / О. А. Папкова // Журнал российского права. – 1998. – № 2. – С. 102–107.

Надійшла до редколегії 09.04.12

О. Клепікова, доц.

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОВИХ НОРМ ЩОДО СПЛАТИ ВІНАГОРОДИ ЗА РЯТУВАННЯ НА МОРІ

Стаття присвячена питанням застосування правових норм щодо сплати винагороди за рятування на морі.

Ключові слова: правова норма, рятування на морі, винагорода за рятування на морі.

Статья посвящена вопросам применения правовых норм, которые касаются выплаты вознаграждения за спасение на море.

Ключевые слова: правовая норма, спасение на море, вознаграждение за спасение на море.

Article is devoted to the application of law to pay compensation for rescue at sea.

Key words: law norm, rescue at sea, remuneration for salvage at sea.

Інститут рятування на морі походить з давнини. Норми про рятування містилися у таких пам'ятниках права, як закони Ману, кодекс Юстиніана, в родоському морському праві. За часів Київської Русі в договорі князя Олега з греками містилися норми про надання допомоги суднам у морі, про доставку судна у небезпечний порт тощо. Згодом цим питанням було присвячено кілька міжнародних конференцій та міжнародних актів.

Інститут рятування був у свій час звичаєм, однак сьогодні норми про рятування закріплені у законодавстві. Тому, питання про застосування норм права є актуальним. В основу визначення законодавства, яке має застосовуватися до відносин рятування, покладено принцип прапору держави, під яким плаває судно. Правила щодо сплати винагороди за рятування на морі наведено у гл. 6 розділу IX Кодексу торговельного мореплавства України (далі – КТМУ). Однак, значний внесок у розвиток цього інституту зробила Міжнародна конвенція про рятування 1989 р. (далі – Конвенція), в якій знайшов закріплення основний принцип рятування: "без рятування не має винагороди".

Актуальність питання про застосування правових норм щодо сплати винагороди за рятування на морі доведена низкою наукових досліджень та публікацій, які з'являються останнім часом в юридичній літературі.

Теоретична основа дослідження представлена дисертаціями, статтями, підручниками науковців радянського періоду – Савичева Г.П., Тарасова М.О., Маковського О.Л., Самойловича П.Д., Єгорова К.Ф., Джавада Ю.Х., Жудро О.К., та українських вчених – Клепікової О.В., Стрельцової Є.Д., Шемякіна О.Н., Короткого Т.Р., Брильова О.А., інших.

Метою цієї статті є узагальнення результатів проведених теоретичних досліджень з питань застосування правових норм щодо сплати винагороди за рятування на морі. Відповідно до вказаної мети пропонується визначення рятувальної операції, об'єктів рятування, права на винагороду, договору про рятування; аналіз принципів сплати винагороди за рятування на морі; узагальнення норм КТМУ та Міжнародної конвенції про рятування 1989 р., тощо.

Ключовим терміном в контексті норм про рятування є термін "рятувальна операція", що означає будь-яку дію чи діяльність, що здійснюються для надання допомоги судну чи будь-якому іншому майну, які перебувають у небезпеці в судноплавних водах чи в будь-яких інших водах. Згідно наведеного визначення рятувальником може бути будь-яка особа, яка здійснює рятувальну операцію. Для застосування цієї глави КТМУ не має значення до якої категорії відноситься рятувальник: чи він є випадковим рятувальником, чи

